

УДК 090.1:316.774:027.7:378.4(477.74-21)

І. В. Сидун,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри видавничої справи та редагування
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький б-р, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел.: (048) 776 08 86
e-mail: sydun@rambler.ru

КНИЖКОВА СПАДЩИНА БІБЛІОТЕКИ ОНУ ЯК ДОКУМЕНТ ІСТОРІЇ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

У статті наведені відомості про книжкові пам'ятки Одеси XIX ст. із фондів наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова. Розглянуто роль книги у розвитку соціальних комунікацій. Показано місце книги в комунікаційно-інформаційному процесі. Проаналізовано окремі видання з фондів університетської бібліотеки, що займали важливе місце в розвитку соціальних комунікацій.

Ключові слова: книга, документ, наукова бібліотека, соціальні комунікації регіону.

Однією з провідних умов існування та розвитку суспільства є соціально-комунікаційна діяльність. Невід'ємною частиною соціальних комунікацій завжди була і є сьогодні книжкова комунікація. Саме за допомогою книг в суспільстві відбуваються процеси обміну інформацією. Книжкова комунікація виникла на одному з етапів соціального прогресу людства і сьогодні охоплює всі галузі суспільного життя.

Щоб визначити місце книги в соціальному комунікаційно-інформаційному процесі, необхідно визначити основні поняття і терміни та показати співвідношення таких понять як «книга як документ» та «соціальні комунікації».

Сьогодні термін «соціальні комунікації» трактується багатьма дослідниками по-різному. Г. Почепцов визначає соціальну комунікацію як «обмін між людьми або іншими соціальними суб'єктами цілісними знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо, обумовлений цілим рядом соціально значимих оцінок, конкретних ситуацій, комунікативних сфер і норм спілкування, прийнятих у даному суспільстві [5, с. 20]».

Соціальні комунікації мають й інші трактування. Зокрема, О. М. Холод запропонував визначати соціальні комунікації як «галузь знань, що вивчає організаційно впорядковану систему документів, їх масиви, продукти засобів масової комунікації та інформаційні технології, що забезпечують реалізацію інформаційних процесів і намірів при безпосередній участі членів комунікативного процесу [11, с. 35]».

В. В. Різун вважає, що «під соціальними комунікаціями необхідно розуміти таку систему суспільної взаємодії, яка включає визначені шляхи, способи, за-

соби, принципи встановлення і підтримання контактів на основі професійно-технологічної діяльності, що спрямована на розробку, провадження, організацію, удосконалення, модернізацію відносин у суспільстві, які складаються між різними соціальними інститутами, де, з одного боку, у ролі ініціаторів спілкування найчастіше виступають соціально-комунікаційні інститути, служби, а з іншого – організовані спільноти (соціум, соціальні групи) як повноправні учасники соціальної взаємодії [6, с. 7]».

Щодо поняття «книга», то у сучасному книгознавстві воно розглядається у співвідношенні з поняттям «документ». Один із перших дослідників документознавства П. Отле розглядав книгу як різновид документа і дав їй таке визначення: «Книга – носій певного розміру з певного матеріалу, який у разі необхідності може бути підданий згинанню або згортанню, на який нанесені знаки та деякі інтелектуальні дані [3, с. 121]».

А. М. Іоффе поєднує функціональний та семіотичний підходи поняття, а також приділяє увагу змісту книги: книга – це «документально зафіксована семантична інформація, яка існує у вигляді текстового повідомлення або зображення, і функціонує в суспільстві в історично зумовленій формі структурно організованого і просторово розгорнутого твору писемності або друку [2, с. 34]».

Г. М. Швецова-Водка бере за основу комунікаційно-інформаційний підхід, у якому книга, як і документ, розглядається з точки зору теорії соціальної інформаційної комунікації. Г. М. Швецова-Водка відзначає, що найбільш широке значення поняття «книга» з матеріальної і знакової сторін прирівнюється до поняття Документа IV, тобто книга – це будь-який запис інформації на спеціальному носії будь-яким винайденим людиною способом [12, с. 249].

Таким чином, бачимо, що книзі притаманні різні соціальні функції, тому її роль у суспільстві є величезною. Книга є засобом науково-технічного і культурного прогресу, каналом знання і освіти. Книга постає і як цінність духовна, і як матеріальна, і як ідейна. Її значення зростає в залежності від розвитку суспільства, піднесення його соціально-економічного, політичного, культурного, науково-технічного рівня.

Дослідження книги та її впливу на суспільство робили науковці ще в XVI ст. Окрім праць зарубіжних науковців, значний внесок у дослідження даного питання зробили українські вчені. Соціологічні студії книги у 20-х рр. XX ст. в Україні спиралися на традицію досліджень, закладену ще в 60-х рр. XIX ст., коли у 1866 р. було проведено перше соціологічне вивчення обігу книги в Київській публічній бібліотеці. Особливо плідно ця традиція втілювалася в діяльності Українського науково-дослідного інституту книгознавства, що функціонував з 1926 р. у м. Харкові. Українські соціологи Д. Балика, М. Куфаєв, К. Довгань, наприклад, вивчали соціальні функції книги, особливості її сприйняття представниками різних соціальних груп і верств [4, с. 181].

Одна з властивостей документа полягає в тому, що будь-який документ можна охарактеризувати за формулою характеристики комунікаційного повідомлення, а саме формулою Лассуелла: «Who, says what, in which channel, to whom, with what effect» [13]. Відповідність цій формулі також притаманне кни-

зі. На питання, які містяться в цій формулі, як правило, відповідає видавниче оформлення книги (титульний лист, зміст, обкладинка, вихідні відомості у видавничій продукції).

Дослідивши книжкову спадщину Одеської наукової бібліотеки відкриваємо нові та важливі сторінки розвитку соціальних комунікацій в Одесі в XIX ст.

Як відомо, Одеса залишалась значним центром книгодрукування на півдні країни, поступаючись в цій справі лише трьом містам: Петербургу, Москві та Варшаві. Якщо на межі століть нараховувалось кілька десятків друкарень, то до 1917 р. їх було майже 160. Найбільшими були друкарні П. Францова (наприкінці XIX ст. перейшла до Південноросійського акціонерного товариства друкарської справи), Є. Фесенка, Л. Нітче, Г. Ульріха, А. Шульце [7, с. 167].

Для розвитку видавничої справи необхідна була стабільно працююча типографія. На думку І. С. Гребцової, найстаріша типографія в Одесі заснована на початку XIX ст. Вона в 1820 р. видавала першу газету «Вестник южной России» [1, с. 53].

Кількість виданих книжок зростала досить великими темпами. Так, якщо в 1874 р. побачили світ 396 назв загальним тиражем майже 350 тис. примірників, то наприкінці 1880-х рр. було віддруковано 662 книги загальним тиражем понад 960 тис. примірників, у 1895 р. було випущено 1157 видань загальним тиражем 2571 тис. примірників [7, с. 167].

Російськомовні видання становили приблизно 80 %, але окремі книжки виходили також на івриті та ідиш (5 %), французькою, німецькою, італійською, грецькою, польською, англійською мовами (разом близько 15 %). Друкування книжок українською мовою було надзвичайно важкою справою. Хоча окремі такі видання мали місце. Так були видані: «Збірник творів» Ієремії Галки (М. І. Костомарова, 1875), повість О. П. Стороженка «Марко Проклятий» (1879), «Антигона» Софокла в перекладі П. І. Ніщинського (1883), оповідання І. С. Нечуя-Левицького «Чортяча спокуса» (1885), поеми Т. Г. Шевченка «Катерина» (1888), «Княжна» і «Москалева криниця» (обидві – 1889) [7, с. 167].

Щодо аналізованих видань із фондів університетської бібліотеки, то важливе місце в розвитку соціальних комунікацій займає видання «Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1793–1823» – книга одеського історика, громадського діяча Аполлона Скальковського. Обсяг сягає 296 сторінок. Дана робота є першою спробою наукового осмислення історії Одеси. Книга відомого історика, «Геродота Новоросійського краю» є першою російськомовною працею з історії Одеси. Автор бачив своїм завданням складення «літопису» Одещини. Саму книгу поділено на чотири глави, які у хронологічному порядку відображують події, починаючи із руйнування Хаджибею і закінчуючи прибуттям до Одеси М. С. Воронцова. Після основного тексту наведено копії архівних документів (план міста) та деякі статистичні данні [9].

Надрукований твір у 1837 році видавництвом «Городская типография», що було одним з тих, де концентрувалась уся друкарська робота. На той час серйозні зміни у друкарській галузі були пов'язані з тяжким економічним становищем. Не зважаючи на це, у книзі досить широкі поля, наявний фронтиспис,

форзац, авантитул та шмуцтитул перед кожним новим розділом, що говорить про неекономне використання матеріалу, яке збільшувало собівартість видання.

В цілому, книга має ряд недоліків у економічному плані. З боку стандартів щодо сучасної верстки – є багато відхилень, але способи виділення, наявність наочної інформації, фактів для підтвердження достовірності, кегель шрифту – допомагають читачу легко сприймати інформацію.

Видання «Опыт статистического описания Новороссийского края» написане А. О. Скальковським і надруковане у 1850 р. у типографії Л. Нітче [10]. Розглядаючи видання можна сказати, що видавництво за допомогою прийомів верстки намагалась зменшити обсяг видання. Також про дешевизну говорить й обкладинка, відсутність додаткових елементів, невідокремлення в тексті пунктів глави. Кегель і розмір інтерліньяжу обрано доцільно, оскільки у реципієнта не виникають проблеми при читанні. Образність і зрозумілість викладеної інформації, що підкріплена додатками говорить про те, що книга була доступним каналом соціальної комунікації.

Видання «Материалы для истории общественного образования в Одессе» – написане А. О. Скальковським і видане у 1867 р. в типографії П. Францова. Робота присвячена історії освіти в Одесі першої половини XIX ст. Книга зберігається у фонді О. Г. Строганова. Основний титульний лист окремо відсутній, вся інформація про вихідні дані розміщена на авантитулі. Видання дозволено до друку цензурною перевіркою 2 вересня 1867 р. За змістовим призначенням повністю відповідає способу викладу. Відчувається прагнення до економічності, але не за рахунок якості [8].

Для аналізованих видань притаманне прагнення до спрощення. Якщо порівнювати видання 1837 р. та видання 1867 р., можна сказати, що з часом видавці намагаються зменшити кількість додаткових частин видання, максимально спростити текст. Це простежується у відсутності фронтисписів, кількох титульних сторінок тощо. Також у всіх виданнях вихідні відомості ніколи не розташовували на контртитулі. Зміст почали розташовувати у кінці видання, після основного тексту та додатків. Детальнішою стала й рубрикація, але при цьому рубрики стали рідше відокремлюватись одна від одної на різні сторінки. Почали впроваджувати у текст більше відлень, зменшили поля для більшої місткості знаків на сторінку. Також для науково-популярних видань застосовували різноманітні таблиці, схеми та додатки, які підтверджували факти та спрощували процес конструювання ситуації. Часто використовували французьку мову (як мову оригіналу) не даючи перекладу.

Таким чином, вивчення та аналіз бібліотечних книгозбірень допомагають створити цілісну картину формування та розвитку книжкової спадщини нашого регіону, роль книги в суспільстві та її місце в розвитку соціальних комунікацій. Соціальна комунікація є важливою передумовою наукового прогресу та основою динамічного розвитку суспільних відносин. В свою чергу, книга є одним з найдавніших засобів комунікації, яка займає важливе місце в комунікаційно-інформаційному процесі.

Список використаної літератури

1. Гребцова И. С. Периодическая печать в общественном развитии Южного степного региона Российской империи (вторая треть XIX в.) / И. С. Гребцова. – Одесса : Астропринт, 2002. – 407 с.
2. Иоффе А. М. Введение в книговедение / А. М. Иоффе. – М. : МГИК, 1984. – 74 с.
3. Отле П. Библиотека, библиография, документация: избр. тр. пионера информатики / П. Отле. – М. : ФАИР-ПРЕСС, Пашков дом, 2004. – 256 с.
4. Піча В. М. Соціологія : загальний курс ; навч. посіб. для студ. вищ. закл. освіти України / В. М. Піча. – Київ : Каравела, 2000. – 248 с.
5. Почепцов Г. Г. Соціальні комунікації і нові комунікативні технології / Г. Г. Почепцов // Комунікація. – 2010. – № 1. – С. 19–26.
6. Різун В. В. Начерки до методології досліджень соціальних комунікацій / В. В. Різун // Світ соц. комунікацій. – 2011. – Т. 1. – С. 7–10.
7. Самойлов Ф. О. Історія Одещини й Одеси (II пол. XIX – 1914 р.) : навч. посіб. для студ. вузів / Ф. О. Самойлов. – Одеса : Астропринт, 2006. – 264 с.
8. Скальковский А. А. Материалы для истории общественного образования в Одессе / А. А. Скальковский. – Одесса : тип. П. Францова, 1867. – 34 с.
9. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793–1823 / А. А. Скальковский. – Одеса : гор. тип., 1837. – 296 с.
10. Скальковский А. А. Опыт статистического описания Новороссийского края : [в 2 ч.] / А. А. Скальковский. – Одесса : в тип. Л. Нитче, 1850. – Ч. 1 : География, этнография и народосчисление Новороссийского края. – 364 с.
11. Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- та психолінгвістичний аналіз : навч. посіб. / О. М. Холод. – Львів : ПАІС, 2011. – 288 с.
12. Швецова-Водка Г. Н. Загальне документознавство / Г. М. Швецова-Водка. – Київ : Знання, 2009. – 488 с.
13. Lasswell H. Structure and Function of Communication in Society / H. Lasswell // Communication in society. – 2007. – Vol. 24. – P. 215–228.

Надійшла 15.05.2017 р.

И. В. Сидун,

кандидат исторических наук,
доцент кафедры издательского дела и редактирования
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
Французский б-р, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина,
тел.: (048) 776 08 86
e-mail: sydun@rambler.ru

КНИЖНОЕ НАСЛЕДИЕ БИБЛИОТЕКИ ОНУ КАК ДОКУМЕНТ ИСТОРИИ СОЦИАЛЬНЫХ КОММУНИКАЦИЙ

В статье приведены сведения о книжном наследии Одессы XIX ст. из фондов научной библиотеки ОНУ имени И. И. Мечникова. Рассмотрена роль книги в развитии социальных коммуникаций. Показано место книги в коммуникационно-информационном процессе. Проанализированы отдельные издания из фондов университетской библиотеки, которые занимали важное место в развитии социальных коммуникаций региона.

Ключевые слова: книга, документ, научная библиотека, социальные коммуникации.

I. V. Sydun,

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department Publishing and Editing of
Odessa I. I. Mechnikov National University,
24/26, French Boulevard, Odessa, 65058, Ukraine
tel.: (048) 776 08 86
e-mail: sydun@rambler.ru

BOOK HERITAGE OF THE LIBRARY OF ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY AS A DOCUMENT OF THE HISTORY OF SOCIAL COMMUNICATION

Summary

This article provides information on the book of Odessa nineteenth century of scientific libraries ONU Mechnikov. The purpose of the study was to show a book as a tool for social communications in the past. The role of books in social communications. The place of books in communication and information processes. Publication analyzes some of the funds of the university library, which occupied an important place in the development of social communications in Odessa of the nineteenth century. In particular, the article analyzes the Odessa historian, social activist A. Skalkovsky. Results of the study can be used by teachers, students and researchers interested in the history of social communication issues. Study and analysis of library book collections have helped to create a coherent picture of the formation and development of book heritage of Odessa. Social communication is an important requirement scientific progress and the basis for the dynamic development of social relations. The book was one of the oldest means of communication, which occupies an important place in communication and information processes.

Key words: book, document, the scientific Library, social communication.

References

- [1] Grebtsova I. S. *Periodicheskaya pechat v obshchestvennom razvitiy Yuzhnogo stepnogo regiona Rossiyskoy imperii (vtoraya tret XIX v.)* [Periodical Press in the Public Development of the Southern Steppe Region of the Russian Empire (Second third of the nineteenth century)]. Odessa, 2002, 407 p.
- [2] Ioffe A. M. *Vvedenie v knigovedenie* [Introduction to Bibliology]. Moskva, 1984, 74 p.
- [3] Otle P. *Biblioteka, bibliografiya, dokumentatsiya* [Library, bibliography, documentation: selected works of the pioneer of computer science]. Moskva, 2004, 256 p.
- [4] Picha V. M. *Sotsiologhiia* [Sociology]. Kyiv, 2000, 248 p.
- [5] Pocheptsov H. H. *Sotsialni komunikatsii i novi komunikativni tekhnologii* [Social communication and new communication technologies]. *Komunikatsiia* [Communication]. 2010, no. 1, pp. 19–26.
- [6] Rizun V. V. *Nacherky do metodolohii doslidzhen sotsialnykh komunikatsii* [Outline research methodology to social communications]. *Svit sotsialnykh komunikatsii* [The world of social communications]. 2011, vol. 1, pp. 7–10.
- [7] Samoilov F. O. *Istoriia Odeshchyny i Odesy (II polovyna XIX st. – 1914 r.)* [History of Odessa and Odessa region (the second part of 19th century – 1914)]. Odesa, 2006, 264 p.
- [8] Skalkovskiy A. A. *Materialy dlya istorii obshchestvennogo obrazovaniya v Odesse* [Materials for the history of public education in Odessa]. Odessa, 1867, 34 p.
- [9] Skalkovskiy A. *Pervoe tridsatiletie istorii goroda Odessy. 1793–1823* [The first thirtieth anniversary of the history of the city of Odessa. 1793–1823]. Odesa, 1837, 296 p.
- [10] Skalkovskiy A. A. *Opyt statisticheskogo opisaniya Novorossiyskogo kraya* [The experience of the statistical description of the Novorossiysk region]. Odessa, 1850, iss. 1, 364 p.
- [11] Kholod O. M. *Sotsialni komunikatsii: sotsio- ta psikhohinvistychnyi analiz* [Social media: socio- and psycholinguistic analysis]. Lviv, 2011, 288 p.
- [12] Shvetsova-Vodka H. N. *Zahalne dokumentoznavstvo* [General Documentation]. Kyiv, 2009, 488 p.
- [13] Lasswell H. Structure and Function of Communication in Society. *Communication in society*. 2007, iss. 24, pp. 215–228.